

APOŠTOL ONDŘEJ A RUSKO¹

Zdeňka Trösterová

V Rusku žije legenda o tom, že prvním, kdo šílil v těchto oblastech křesťanství, byl apoštol Ondřej. Odtud pramení specifické postavení sv. Ondřeje mezi uctívanými svatými, existence řádu sv. Ondřeje (vyznamenání), Ondřejova kříže na vlajce námořní flotily apod.

Připomeňme základní údaje. Řecké *andreios* znamená "silný", "mužný". Sv. Ondřej byl jedním z 12 apoštolů (řec. *apostolos* - "vyslaný"), tj. jedním z 12 učedníků, které si Ježíš vybral za své nejbližší druhy, zvěstovatele a šířitele svého evangelia. Byl to bratr Šimona-Petra a spolu s ním se živil jako rybář v Kafarnaum. Nejdříve byl žákem Jana Křtitele, pak prvním učedníkem Ježíšovým (odtud ruské Andrej Pervozvannyj - jako první povoláný). Zemřel snad v Patrasu v Řecku. Byl ukřižován na kříži ve tvaru X, proto se takovému kříži říká "kříž sv. Ondřeje" neboli "ondřejský kříž".²

Až do počátku XII. st. se v ruských písemných pramenech ve shodě s historickou skutečností uvádělo, že apoštolové v Rusku "nebyli tělesně přítomni". Ale poměrně brzy vznikly tendence spojovat šíření křesťanství na Rusi s dobou apoštolskou. Tak v jednom z pramenů je zmínka, že učitelem lidí slovanského původu byl Andronik, jeden ze 70 (tj. 70 bezprostředních pokračovatelů apoštolů) a že Slované učil apoštol Pavel: "I apostol Pavel učil tu, tu bo jest' Iljurik, jegože dochodil apostol Pavel, tu bo běša Slověni pervoje. Těmže i slověnsku jazyku učitel jest' Pavel, ot něgože jazyka i my jesmo Rus, těmže i nam Rusi učitel jest' Pavel".³

Teprve později (není přesně známo kdy) byla do letopisu vložena zmínka o apoštolovi Ondřejovi. V středověkých byzantských legendách se vyprávělo, že apoštol Ondřej hlásal křesťanství na březích Černého moře i mimo jiné ve

¹ Základní literaturou, z níž jsou čerpany údaje, je publikace *Kartašev, A. V.: Očerki po istorii ruskoj cerkvi. Tom I, Moskva 1991, s. 40n.*

² Srov. *Slovník biblické kultury*. Ewa Edition; 1992, Eric Nustrem, Bible Dictionary. Toronto 1982 (paralelně ruský překlad).

³ Viz *Pamjatniki literatury Drevnej Rusi. XI - načalo XII veka. Za red. L. A. Dmitrijeva a D. S. Lichačeva, Moskva 1978, s. 26 a 422.*

Skythii.⁴ Tato apokryfická líčení byla dále rozvíjena v Rusku: apoštolovi Ondřejovi byla připsána cesta ze Synopu (což bylo město na severním pobřeží Malé Asie) do Říma - po řekách Dněpr, Volchov, po Baltickém moři a dál kolem Evropy. Během této cesty měl šířit křesťanství na budoucích ruských územích (v této souvislosti ponechme stranou historicky velmi složitou problematiku, co si vůbec pod ruskými územími a Rusy představovat).

Podle vzpomenuté legendy apoštol Ondřej přišel ze Synopu do Korsuně (Chersones) v Tauridě a tam se dozvěděl, že blízko je ústí Dněpru. Rozhodl se putovat po něm proti proudu na sever a z božího vnuknutí se zastavil na noclech na místě budoucího Kyjeva. Ráno, když vstal, ukázal svým učedníkům blízké kopce a prorokoval, že na tomto místě bude založeno veliké město s množstvím chrámů. Vystoupil nad řeku, požehnal těmto místům a postavil tam kříž.⁵ Jeho další cesta vedla do Novgorodu.

Jak vůbec mohla takováto apokryfická vyprávění vzniknout? Kniha Skutků apoštolských, která je součástí Bible, věnuje pozornost téměř výhradně činnosti sv. Pavla a o osudech dalších jedenácti (bez Jidáše vlastně deseti) apoštolů zachovává mlčení. To již ve II. st. dalo podnět ke vzniku apokryfů, které šířily především sekty gnostiků.

Gnosticizmus byl systém, který sliboval spasení prostřednictvím bezprostředního poznání, mystického zření (řec. *gnosis* - "vědění"). Podle tohoto učení Bůh je příliš velký a příliš svatý, než aby stvořil tento hříšný svět. Z Boha postupně vyzářila řada emanací (výronů), z nichž každá následující je nižší než ta, ze které povstala. Poslední z nich stvořila svět, proto je v tomto pojetí hmota ztotožňována se zlem. Cestu k dosažení spasení představuje tedy zřeknutí se hmotného a hledání duchovního světa. Zde jsou kořeny asketizmu, ale i zcela protichůdného závěru - že tělo nemůže mít vliv na spasení duše, a proto lze povolovat všem jeho žádostem a vášním.⁶ Gnosticizmus představuje řadu nábožensko-filozofických proudů, které se rozšířily hlavně v I. až III. st. v Egyptě a na Blízkém Východě a ocitaly se ve velmi složitých vztazích s křesťanstvím.

⁴ Základem těchto legend bylo asi Žití sv. Ondřeje, napsané mnichem Jeplfanijem Jeruzalémským v 9. st., viz *Pogodin, A.*: *Pověst' o chození apostola Andreja v Rusi*. Byzantinoslavica, VII, 1937-1938, s. 128-148.

⁵ Motiv stavění křížů je součástí hagiografických vyprávění o sv. Ondřejovi, obdobná legenda žije v Gruzii (Abcházii).

⁶ Viz *Tenney, M. C.*: *O Novém zákoně* (další údaje neuvedeny), s. 65.

Gnosticizmus, který popíral plnost Kristova božství a viděl v Kristu jen nižší emanaci, byl v prvních stoletích velmi rozšířen. Do jisté míry pracoval s křesťanskou literaturou a byl i živnou půdou pro vznik literatury apokryfické.

Ta uspokojovala touhu lidí po poznání dalších podrobností ze života Ježíše, jeho nejbližších a jeho učedníků - a proto vznikala poměrně brzy, již od II. st. Z toho důvodu mohla zachytit i jisté historicky hodnověrné momenty a fakta, neboť se opírala o živou tradici. Proto se údaje o misijní činnosti apoštolů v ní obsažené zkoumají a podrobují historické kritice. Ovšem pravda a výmysly jsou v této literatuře smíšeny, toponymické údaje zpřeházeny a uváděny velmi nepřesně. Proto i závěry některých novodobých autoritativních vědců učiněné na základě jejich zkoumání mohou být zcela protichůdné. Jedni tvrdí, že sv. Ondřej šířil evangelium v kavkazských oblastech a u Azovského moře. Druzí na základě těchto pramenů docházejí k závěru, že řeč není o Černomoří, ale africkém pobřeží.

Jakkoli byly tyto údaje již ve starých dobách zmatené, posloužily nejen náboženským, ale i politickým cílům. V konkurenci byzantského Východu s římským Západem Byzanc potřebovala argumenty pro podepření své autority. Byl-li Řím městem sv. Petra, jemuž se podle evangelia dostalo mezi apoštoly nejvyššího postavení přímo z vůle Kristovy, potřebovala Byzanc jako protiváhu svého neméně významného apoštola. Stal se jím právě sv. Ondřej, bratr Petřův, který měl jedno prvenství i vzhledem k Petrovi: byl jako první povolán stát se Kristovým učedníkem. Podle některých mladších pramenů si oba bratři vymezili pole působnosti: Petr Západ, Ondřej Východ. Byzanc tohoto tvrzení umně využívala a šířila kult sv. Ondřeje do zemí, na nichž měla politický zájem. K takovým zemím patřila zvláště Arménie a Gruzie,⁷ ale i Rusko. Např. je znám dopis filozofa, rétora a politika Michala Psella (asi 1018-1096), který jménem imperátora Michala Duky adresoval ruskému knížeti Vsevolodovi u příležitosti námluv jeho dcery Anny za imperátorova bratra. (Anna byla po

⁷ *Vasiljevskij, V. G.*: Choždenije apostola Andreja v strane Mirmidonjan, *Žurnal min. nar. prosvěščenija* 1877, Trudy II, 213. Autor v tomto díle tvrdí, že na celém pobřeží Černého moře žily legendy o působení dvou bratrů apoštolů, Petra a Ondřeje. Pravděpodobněji však je, že ústní tradice vznikla a čerpala z knižní legendy, ne naopak. A. Pogodin, op. c., upozorňuje na anonymní dílo Gruzija i Armenija, Sankt-Peterburg 1848, kde se vypráví o chrámu v Picundě, který byl založen císařem Justinianem "vo imja prečistoj Devy, dlja obraščenija Abchazii, gde nekogda propovedovali Andrej Pervozvannyj i Simon Kananit, i kuda choteli soslát' Zlatousta." Řada českých rusistů v těchto místech pobývala, ale za minulého režimu většinou ani nebyla informována, že v nedalekém Novém Afonu je podle tradice hrob apoštola Šimona Kananita (Zélota).

matce Řekyně). Naráží v něm právě na to, že v obou státech hlásali slovo evangelia titíž šířitelé víry, i když sv. Ondřeje přímo nejmenuje.⁸

Zajímavé ovšem je, že sv. Ondřej známou cestou "iz varjag v greki", avšak v opačném směru, "pronikl" i daleko na sever, takže byl pokládán za patrona Skotska a byl uctíván v severských zemích.

Zřejmě v této souvislosti se do letopisu dostala legenda o tom, jak sv. Ondřej v Římě vyprávěl o svých zážitcích z cest: "I pride v slověny, ideže nynje Novgorod, i vidje tu ljudi suščaja, kako jest' obyčaj im, i kako sja myjut' i chvoščjutsja i udivisja im. I ide v Varjagi, i pride v Rim, i ispověda, jeliko nauči i jeliko vidje, i reče im: Divno vidjech slověnskuju zemlju iduči mi sěmo. Vidjech bani dreveny, i perežgut je rumjano, i sovlokutsja, i budut nazi, i oblejutsja kvasom usnijanym, i vozmot na sja prutje mladoje, i bjut sja sami, i togo sja dobjut, odva vylezut li živi, i oblejutsja vodoju studenoju, i tako oživut. I to tvorjat vo vsja dni, ne mučimi nikim že, no sami sja mučat, i to tvorjat movenje sobje, a ne mučenje."

A tak ruský letopis zachoval realistické zachycení zvyku saunování, které má tradici právě na severu, ale spojením se sv. Ondřejem nechtě vytvořil až parodickou scénu. Badatelé se proto zamýšleli nad otázkou, kdy byl tento příběh do letopisu vložen. Odpověď na ni však není snadná a názory se různí. Nejpravděpodobnější se zdají výklady, které spojují daný příběh s působením dominikánského řádu v Rusku (odtud cesta sv. Ondřeje do Říma, nikoli Konstantinopole, jak by se dalo předpokládat), protože z literatury je známo, že právě dominikáni zprostředkovali do Říma znalost o saunování, které pro jižany bylo něčím nepochopitelným a barbarským. Zpráva o jeho praktikování na severu snad měla i "diskreditovat" Novgorod jako soupeře Kyjeva. Pokud jde o časové zařazení, byly vysloveny domněnky vztahující se k XI., XII., XIII. až XIV. st., v současné době se ustálil názor, že text byl do letopisu vložen ještě v době Kyjevské Rusi, podle Pogodina nejspíše koncem XII. st.⁹

Úcta ke sv. Ondřejovi jako apoštolovi Ruska byla živena i další církevní literaturou, nepřekvapuje proto, že se tato tradice vžila a ctíli ji i největší ruští

⁸ Pogodin, A.: op. c. (s odkazem na V. G. Vasiljevskij, Dva pisma Vizantijskogo imperatora Michaila VII Duki k Vsevolodu Jaroslaviču) cituje v ruském znění uvedenou pasáž následovně: "Duchovnyje knigi i dostovernyje istorii naučajut menja, čto naši gosudarstva oba imejut odin nekij istočnik i koren', i čto odno i to že spasitel'noje slovo bylo rasprostraneno v obojich, odni i to že samovidcy božestvennogo tainstva i jego vestniki provozglasili v nich slovo Jevangelija".

⁹ Podle Pogodina, op. c. s. 137, bylo samo zařazení vyprávění o sv. Ondřeji do Povesti vremen-nych let politicky motivováno zdjmy Andreje Bogoljubského: "Legenda obraščalas' k Andreju Bogoljubskomu, soznavaja jego proischoždenije iz doma Vsevoloda, iz semji, v kotoroj na prostranstve trech pokolenij zameten kul't apostola Andreja."

panovníci - Ivan Hrozný a Petr Veliký. A tak první ruské státní vyznamenání, které Petr I. zřídil, byl Řád sv. Ondřeje, nesoucí nápis "Sanctus Andreas Patronus Rossiae".

Jméno Andrej je dodnes v Rusku běžným křestním jménem, z jeho nositelů je historicky nejznámější Andrej Bogoljubskij, zavražděný r. 1174 bojarů v Bogoljubovu a kanonizovaný ruskou pravoslavnou církví právě za Petra I. r. 1702. Sv. Ondřeji bylo zasvěceno několik pravoslavných chrámů, v celkovém množství chrámů šlo však spíše o výjimky.¹⁰ Pro podporu jeho kultu v XVIII. st. byl na jeho počest postaven z příkazu carevny Jelizavety Petrovny r. 1744 chrám na Andrejevské hoře v Kyjevě (architekt Rastrelli). Svátek sv. Ondřeje připadá podle pravoslavného kalendáře na 30. listopad, ale nepatří k nejvýznamnějším. Na "osudu" sv. Ondřeje v Rusku se tedy zřejmě projevila okolnost, že jeho kult byl šířen a pěstován spíše uměle, takže se nestal lidovým svatým jako např. Nikolaj Ugodnik.

Přesto je pro rusisty užitečné o existenci vztahu "apoštol Ondřej a Rusko" vědět, neboť nepochybně patří do kulturní historie a jeho znalost odstraňuje jednu z četných lakun, které pocit'ujeme v oblasti znalosti ruských dějin a jejich interpretace, dějiny pravoslaví nevyjímaje.

¹⁰ Z letopisů je známo, že ke konci XI. st. se vžde vznik dvou chrámů zasvěcených sv. Ondřeji, r. 1086 vznikl chrám v Kyjevě, r. 1089 v Perejaslavi, postavený Řekem metropolitou Jefremem. I to svědčí o tom, že šíření kultu sv. Ondřeje v Rusku vycházelo původně z řeckých kruhů a zájmů.